

KANT'TA ESTETİK DENEYİM

AESTHETIC EXPERIENCE IN KANT

Hasan Hüseyin KARGIN*

Öz

Article Info

Kant, bilgi alanında yaptığı devrim ile felsefenin gidişatını değiştirmiş, yeni ve farklı felsefe yapma biçimlerinin doğmasına neden olmuştur. Bir yeniliği de ahlak alanına getirmiş, Platon'dan beri süregelen mutluluk ahlakını devre dışı bırakmıştır. Kant, böylesi iki büyük devrimi gerçekleştirdiğinde insanın bölündüğünün farkına varır. Bir yanda saf teorik akıl, öte yanda tüm canlılığı ve esnekliği ile pratik akıl yer almaktadır. Bir tarafta bilimin soğukluğu, öte tarafta hayatın sıcaklığı vardır. İşte bu iki kutupluluğu ortadan kaldıracak bir bağlantıya ihtiyaç vardır. Estetik bize bu bağlantıyı verebilir ve teorik dünyayı yaşam dünyasına bağlayabilir. Estetik deneyim, güzel ilan ettiğimiz nesnelere özel beğeni yargılarımızın üzerine kurulabileceği deneyim türüdür. Kant açısından estetik deneyim bir nesneyi gözlemlerken hissedilen zevktir. Bu makalede Kant'ın estetik deneyim kavramı araştırma konusu yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kant, Estetik, Numen, Fenomen, Yargı Yetisi, Deneyim.

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 01/02/2024

Kabul Tarihi: 01/03/2024

Atf

Kargin, H.H. (2024). Kant'ta Estetik Deneyim. *Anasay* 28, 32-46.

Abstract

Research Article

Kant changed the course of philosophy with his revolution in the field of knowledge and gave rise to new and different ways of doing philosophy. He also brought an innovation to the field of morality, disabling the morality of happiness that had been in existence since Plato. When Kant realized these two great revolutions, he realized that man was divided. On the one hand, pure theoretical reason, on the other, life with all its vitality and flexibility. On the one hand there is the coldness of science, on the other the warmth of life. There is a need for a connection that will eliminate these two polarities. Aesthetics can give us this connection and link the theoretical world to the world of life. Aesthetic experience is the type of experience in which the objects we declare beautiful can be based on our judgments of special taste. For Kant, aesthetic experience is the pleasure felt when observing an object. In this article, Kant's concept of aesthetic experience will be the subject of research.

Received: 01/02/2024

Accepted: 01/03/2024

Cite this article as:

Kargin, H.H. (2024). Aesthetic Experience in Kant. *Anasay* 28, 32-46.

Keywords: Kantesthetics, Numen, Phenomenon, Judgment, Experience.

EXTENDED ABSTRACT

Kant intended to bring together the two divergent areas of human life and philosophical research, the world of nature and reason, in the integrity of human existence. According to the outcome inferred from "CRITIQUE OF PURE REASON" and "CRITIQUE OF PRACTICAL REASON", human beings belong to separate worlds., They both belong entirely to the world of senses and the world of reason. He finds the principles of the world of senses as principles of

* Dr. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Malatya/ Türkiye, e-mail: karginhasanhuseyin5@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-7085-5261>.

theoretical reason in the metaphysics of nature and the principles of the realm of ends in the metaphysics of morals. How can Kant combine the starry sky above with the moral law within him? The reason that comprehends nature in a legal and theoretical way within the eternal relationship of time and space and the mind that adopts the commandment “you must do” as its principle and establishes a moral code for itself are one and the same reason. Though the reason is the same, the worlds it comprehends are dissimilar. Whereas one comprehends nature, necessity, law and causality; the other comprehends morality, that is, independence. In nature, only the causality of natural laws is effectual and nature is an immense mechanism. Laws of nature prevail not only in nature but also in humans, who are a part of nature, and human beings are also subject to the limitation of determinism. However, independence prevails in human beings’ moral world, namely, his land of purposes. The land of purposes in man is governed by the commandment “you must do”. Kant attempts to build an aesthetic field in an effort to build a bridge between these two miles-apart-worlds. Kant’s theory of aesthetics is not a theory of objects, but a metaphysics of representation. Accordingly, aesthetic experience is a process of contemplation. Kant builds his aesthetic theory on the categories of quality, quantity, relationship and modality. The aesthetic sense is independent of any matter of desire, personal interest or will. Imagination is an important notion in Kant's aesthetic experience. It is a significant ability that enables us to discern beauty at first glance. Aesthetic experience is subjective and creates a feeling of pleasure based solely upon contemplation. Therefore, it is neither cognitive nor logical. Aesthetic judgment must be approached separately from things that inflict pleasure merely because they are pleasing or appealing to the senses. Aesthetic pleasure is the satisfaction of tendency or desire, or, in the case of reason, of the will. The reason may decide whether something is beneficial, and in this case, may find the means to serve that benefit pleasant. Kant distinguishes between “good for something” or “suitable for a purpose” and “good in itself”. What is pleasant may not always be good, in other words, it conceives of unpleasant consequences. To Kant, “what is pleasant” may not always be good. The philosopher does not deem happiness a guide to life, as he disregards either the understanding that consider happiness as the basis of morality or happiness as the ultimate point of knowledge, that is, Platonic philosophy. According to Kant, morality can be established through immanent legality and duty. Happiness cannot be the foundation of an epistemological and moral construction. “Happiness, with all its pleasures, is far from being an unconditioned good.” Another important concept in Kant's aesthetic experience is the notion of subjective universality. Subjective universality defines the subjective aspect of the judgment of taste, that is, the sense of pleasure it evokes, and the objective aspect whereby we perceive something to be beautiful. Kant, instead of saying “ I like this.” about something, regards the judgement “this is nice” as making other people in the place share that judgment. In other words, by transforming the subjectivity of taste into a proposition, it turns it into a universal judgment with which all people who make contact with the said object will agree or disagree. Kant does not say that he loves the object, which would be a subjective statement. Instead, he objectively says, “This is beautiful.” Taste is personal; whilst a taste or a colour may be subjectively acceptable to one perceiver, it is unacceptable to another. However, to call an object beautiful in itself is to demand a similar response from others. Another notable notion in Kantian aesthetics is purposeless purposiveness. This notion examines the ways in which the parts of a beautiful object interrelate with one another so as to produce a design. This gives rise to the statement, “Similarly, a beautiful object is more than the sum of its parts.” Kant claims that although personal tastes may differ, we can agree upon the beautiful and that there can be a universal acceptance of the beautiful.

Giriş

Kant, 1781 yılında *Saf Aklın Eleştirisi* adlı felsefe tarihinin en önemli kitaplarından birini kaleme aldı. *Saf Aklın Eleştirisi*, bir girişten sonra, iki bölüme ayrılır. Birinci bölüm yaklaşık üç yüz sayfadan oluşan *Aşkınsal Öğeler Öğretisi*, ikinci bölüm yaklaşık elli sayfadan oluşan *Aşkınsal Yöntem Öğretisi*’dir. Birinci bölüm (*Aşkınsal Öğeler Öğretisi*) insan bilgisinin kaynaklarıyla ilgilenirken, ikinci bölüm, saf aklın ve onun a priori düşüncelerinin kullanımı için bir metodoloji

sunmaktadır. *Saf Aklın Eleştirisi*, metafizik bilginin imkânı üzerine bir incelemedir de denebilir. Kant, bu eserinde kendine miras kalan metafizik düşünce ile hesaplaşır ve insan aklının sınırlarını çizme girişiminde bulunur. Kant, insan aklının bilgi formlarını araştıran çözümlemesine *Trasendental Felsefe* adını verir (Heimsoeth, 2012, s. 75). Kant'a göre insan zihninin saf düşünce gücüyle Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük gibi doğaları gereği asla deneyime konu olmayacak meselelerde bilgi sahibi olamaz. Kant, aklın böyle bir güce sahip olmadığını ortaya koyduktan sonra, metafiziğin bir bilgi olmadığını, fakat insan zihninin sürekli bu üç antinomi hakkında spekülasyon düşünceler kurguladığını belirtir. Kant'a göre insan zihninin metafizik kurgular oluşturması gayet doğaldır çünkü insan zihni metafizik ya da üç antinomi hakkında düşünmeden edemez. Kant, "İnsan aklının ilgisiz kalamayacağı bu tür araştırmalara karşı ilgisiz bir tavır takınmak boşunadır" (Kant, 1993, A, VII, s. 17) demektedir. Kant'a göre bir önermenin bilgi olabilmesi için zorunlu ve evrensel olması gerekir. Kant, yargıları analitik ve sentetik diye ikiye ayırır.

Analitik Yargılar: açıklayıcı yargılardır. İnsan bilgisini artırmayan, yeni bilgi vermeyen, bir önermede öznenin yüklem tarafından içerilmesi durumudur. "Tanrı vardır" önermesinde, Tanrı kavramı var olma kavramını bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla "Tanrı vardır" = "Vardır vardır" gibi bir totolojiyi ortaya çıkarmaktadır. Böylesi yargılar özdeşlik ilkesinden türetilen yargılardır (Bkz: Kant, 1993, s.41-42).

Sentetik Yargılar: olumsal yargılardır. İnsan bilgisini genişletici bir yapıdadırlar. Öznenin yüklemde içerilmediği yargılardır. Özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinin zorunluluğu dışında oluşan yargılardır (Bkz: Kant, 1993, s. 41-42).

A priori Bilgi: Deneyim hiç kuşkusuz birşeyin şu ya da bu doğada olduğunu öğretir, başka türlü olmayacak olduğunu değil. Öyleyse ilk olarak, düşünüldüğünde aynı zamanda zorunluluğu ile düşünülen bir önerme varsa, bu bir a priori yargıdır ve eğer bundan başka, kendisi de yine zorunlu olarak geçerli olan bir önerme dışında başka bir önermeden türetilmemişse, o zaman saltık olarak a prioridir. ...İç zorunluluk karakterini de gösteren evrensel bilgiler deneyimden bağımsız olarak kendilerinde açık ve pekin olmalıdır; bunlar a priori bilgiler olarak adlandırılır (Kant, 1993, s.38-39).

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ilk cümlesine "tüm bilgimizin deneyim ile başladığı konusunda hiçbir kuşku olamaz" (Kant, 1993, s. 37) ifadesi ile başlar. Kant'a göre bilgi deneyim ile başlamaktadır. Fakat insan bilgisinin tamamı deneyimin ürünü değildir. Deneyimden gelmeyen hatta deneyimden de önce olan bilgi ve zihin kalıpları vardır. Kant bunlara a priori bilgi adını verir.

A posteriori Bilgi: deneyime dayalı bilgidir. Empirik mahiyettedir.

Kant bilginin, zorunlu ve evrensel olma koşulunu karşılayabilmesi için a priori yargılara dayanması gerektiğini savunur. Düşünürü göre yalnızca deneyimin olumsallıklarından ayrı oldukları için zorunlu ve aynı zamanda sentetik olabilirler, yani yüklem terimi analitik olarak öznedeki içerilenden daha fazlasını içerir. Örneğin, 'tüm cisimler uzamlıdır' önermesi sentetik değil analitiktir bir yargıdır. Çünkü uzam nosyonu cisim nosyonunun içinde mündemictir. Oysa 'tüm cisimlerin ağırlığı vardır' önermesi sentetik bir önermedir. Çünkü ağırlık, cismin tanımında yer alan bir zorunluluk değildir. Özetle Kant'ın formüle ettiği şekliyle "Sentetik a priori yargılar hangi koşullar altında mümkündür?" sorusudur. Kant'a göre bu sorun üç alanda: matematik, fizik ve metafizik alanlarında ortaya çıkar. *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ilk bölümünün üç alt ana bölümü bu konuyu ele almaktadır. 'Transandantal Estetik' bölümünde Kant, matematiğin zorunlu olarak uzay ve zamanla ilişkili olduğunu ileri sürmüştü, ardından bunların her ikisinin de duyular aracılığıyla kavranan her şeyi koşullandıran insan duyarlılığının a priori formları olduğunu iddia etmiştir. *Saf Aklın Eleştirisi*'nin 'Transandantal Analitik' bölümünde Kant, fiziğin a priori ve sentetik olduğunu, çünkü deneyimi düzenlerken özel bir tür kavram kullandığını ileri sürmüştür.

Kategoriler olarak adlandırılan bu kavramlar deneyimi biçimlendirdikleri halde kendileri deneyimden gelmezler ve a priori ya da saftırlar. Kant, 'Transandantal Diyalektik' bölümünde metafizikteki a priori sentetik yargıları değerlendirmeye çalışmıştır. Metafizik, duyu deneyiminin ötesine geçmeye çalışırken kendisini ondan koparır ve tam da bu nedenle tek bir gerçek a priori sentetik yargıya ulaşamaz.

Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı eserini 1788 yılında yayınladı. Bilgide akıl ile deneyimi birleştiren, metafizik spekülasyonları elimine etmeye çalışan düşünür, din, tarihsel miras gibi ahlak alanının iki temel bileşeni dışında ilk defa akıl temelli bir ahlak inşasına girer. Esası itibarıyla Kant'ın ahlak anlayışı epistemolojisi ya da bilgi teorisi ile yakın ilişki içindedir. Hatta Kant'ın tüm çalışmaları birbiri ile irtibatlı mimari bir bütünlük arz eder. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin, *Aşkınsal Yöntem Öğretisi*, bölümünün *Arı Usun Arkitektoniği* kısmında düşünsel mimarisi hakkında açıklamalar yapar (Kant, 1993, A832, B860, A833, B861). Kant'ın inşa etmeye çalıştığı yapı, bir kapısı bilgiye, bir kapısı ahlaka, bir kapısı da estetiğe açılan bir köşke benzetilebilir. Bu nedenle *Saf Aklın Eleştirisi*, *Pratik Aklın Eleştirisi* ve *Yargı Yetisinin Eleştirisi* bir sacayağı gibi birbirini tamamlayan Kant 'arkitektonik'inin (düşünsel mimari) temel bileşenleridir. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde duyu ve akıl arasındaki ayırım temel mesele iken, *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde eğilimler ile ahlaki akıl arasındaki ayırım temel meseledir. Kant *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük fikirlerini yeniden ele almıştır. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde bunları insanın duyu deneyiminin sınırlarını aştıkları için asla bilinmeyecek konular olarak niteler ve bunlar hakkındaki bilgileri geçersiz kılar. *Pratik Aklın Eleştirisi*'nde ise bunların ahlaki yaşam için temel önermeler olduğunu savunur ve ahlak felsefesi için gerekli olduklarını belirtir (Heimsoeth, 2012, s. 139-142). Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eserine şu cümle ile başlar: "Dünyada, dünyanın dışında bile, iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez (Kant, 2002, s.8). Özgürlük, ahlakın temelidir ve özgürlüğün olmadığı yerde ahlaktan bahsetmek imkansızdır. İnsanın temel motivasyonu mutluluk değil, ödevdir. Ahlak yasası, pratiğin koşullarından çıkarılamaz.

Kant, bu makalede üzerinde duracağımız üçüncü ve son kritiği olan *Yargı Yetisinin Eleştirisi* adlı eserini ise 1790 yılında kaleme aldı. *Yargı Yetisinin Eleştirisi* kendinden sonraki iki asır boyunca estetik ve yücenin felsefesi olarak okutulmuştur. Kant'ın bu kitapla yapmayı amaçladığı şey yargı yetisinin kendisine önsel bir ilke sağlayıp sağlamadığını araştırmaktır.

Kant'ın yapmak istediği şudur: insan hayatının ve felsefi araştırmalarının, iki ayrı alanını-doğa ve akıl dünyası-, insanın varlık bütünlüğünde bir araya getirmek. İki Kritikten çıkan sonuca göre, insan iki ayrı dünyaya aittir. Bir kez duyular dünyasına, bir kez de intellegibel dünyaya. Duyular dünyasının ilkelerini, teorik aklın ilkeleri olarak, doğa metafiziği; intellegibel varlığın, "amaçlar ülkesi"nin, özgürlük dünyasının ilkelerini de ahlak metafiziği ele almıştır (Heimsoeth, 2012, s.144).

Kant, yargının işleyişinin kendisine özgü temel bir a priori ilke tarafından düzenlenmiş ve yönlendirilmiş olabilme imkanını sorgulamaktadır. Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nin Giriş bölümünde felsefenin iki bölümünü bir bütünde birleştirmenin aracı olarak yargı yetisini merkeze alır. Bir tarafta saf akıl, öbür tarafta pratik akıl bulunmaktadır. Teorik olan ile pratik olanı bir araya getirmek ancak yargı yetisi ile mümkündür. Kant:

"Genel olarak yargı yetisi tikeli evrensel altında kapsanıyor olarak düşünme yetisidir. Eğer evrensel (kural, ilke, yasa) verili ise, o zaman tikeli onun altına alan yargı yetisi (üstelik, aşkınsal yargı yetisi olarak, o evrenselin altına almanın yalnızca onlarla uyum içinde olanaklı olduğu koşulları a priori verse bile) belirleyicidir. Ama eğer yalnızca tikel verili ise ve onun için evrenseli bulması gerekiyorsa, o zaman yargı yetisi salt derin düşüncedir" (Kant, 2011, s. 28) demektedir.

Düşünür, yargı yetisini, bir tikeli, bir tümelin altına yerleştirilme ameliyesi olarak görür. Kant'a göre kavram tikeli belirlemek için yeterlidir yani kavram, herhangi bir tikel örneğinin tanımlanması için yeterli bilgiyi içerir. Peki, önceden bir kavram olmadan bir yargı nasıl gerçekleşebilir? Belirli kavramlarla ne başlayan ne de biten yargılar var mıdır? Kant'ın estetik düşüncesi tam da bu soruları yanıtlamaya ve kavramlar ile yargılar arasındaki bağı ortaya koymaya çalışmaktadır. Kant, kitabın ikinci bölümünü teleolojik yargılara ve bunların eleştirisine ayırır. Teleolojik bir yargı, nesnesiyle kurduğu ilişki minvalinde anlamlıdır (Internet Encyclopedia of Philosophy). Kant teleolojik yargıların da yansıtıcı olduğunu, ancak doğa bilimlerine özgü kavramlara göre farklı bir belirsizliğe sahip olduğunu söyler. Kant, sanat, güzellik ve yüce hakkındaki yargılara ilişkin özel soruşturmayı kısmen genel olarak yargıyı aydınlatmanın bir yolu olarak görür. Estetik yargılar, tam da genel olarak yargının, aşkın ilkelerini keşfetmeye olanak tanıyan özelliklerini örnek bir şekilde sergiler. Ancak Kant'ın hala daha yüksek kaygıları vardır. Daha önce Hume tarafından dile getirilen “olan ile olması gereken” arasındaki irtibattır. Kant'a göre ideal ile reel arasındaki makas açıktır ve filozof bu açıklığı nasıl kapatabileceğini düşünür ve problem alanı olarak bu noktayı görür (Internet Encyclopedia of Philosophy). Kant:

Ama üst bilme yetileri ailesine anlak ve us arasında bir orta terim vardır. Bu yargı yetisidir ki onun andırımıyla uyum içinde pekala kendi içinde kendine özgü bir yasamayı olmasa da yasaların ona göre aranacakları ve her durumda salt a priori öznel olan kendine özgü bir ilke kapsıyor olabileceğini tahmin etmek için nedenimiz vardır; bu ilkenin, gerçi onun için kendi egemenlik alanı olarak hiçbir nesnel bölgesi bulunmasa bile, gene de herhangi bir toprağı olabilir ve bu onun için tam olarak yalnızca bu ilkenin geçerli olabildiği belli yapı taşıyabilir (Kant, 2011, s.25) demektedir.

Bu makalenin yazılış amacı Kant'ın *Yargı Yetisinin Eleştirisi* adlı eseri minvalinde estetik deneyimi ele almaktır.

Estetik Deneyim

Taylan Altuğ, *Kant Estetiği* adlı eserinde, estetik deneyimin oluşum sürecini şöyle ele alır:

Her görünüş bir çokçeşitlilik içerdiğinden ve bu yüzden de zihinde birbirinden ayrı ve tekil olarak farklı görümler meydana geldiğinden; bu çokçeşitliliğin bir araya getirilmesi gereklidir. Bu bakımdan bizde, bu çokçeşitliliğin sentezi için etkin bir yetinin var olması zorunludur. Kant, bu yetiye hayalgücü adını verir (Kant, 1993, A120). Hayalgücünün bu sentezi, anlama yetisinin duyarlık üzerindeki bir etkinliğidir ve onun mümkün görü nesnelere ilk uygulansıdır. Hayalgücünün sentez işlevi, doğrudan doğruya “görü”lere, yani bilinç ile birleşmiş görünümlere yöneldiğinde, Kant bu işleme algıda kavrama adını verir. Algıda kavrama, görü çokçeşitliliğinin tek bir tasarım olarak sentezidir. Böylece hayalgücü, bir görü çokçeşitliliğini bir imge biçimine dönüştürür işte estetik deneyimde, nesnenin biçiminin kavranışı, hayalgücünün bu sentez işleminin sonucudur (Altuğ, 2016, s.38).

Estetik deneyimin metafizik önemi ve estetik deneyimin saf deneyim olması koşulu göz önüne alındığında, estetik yargıların öznelliği ve evrenselliği, olumsuzluğu ve zorunluluğu ve estetik öznenin duygusal ama ilgisiz zihin durumu mantıksal çıkarımlar olarak görülür. Kant'ın yaptığı ilk çıkarım, estetik deneyimde bir nesne ile değil, bir nesnenin öznenin zihnindeki temsili ile ilgilenir. Yani nesne doğrudan alımlayıcı özneye gönderimde bulunmaz, özneyi yönlendiren zihnindeki temsillerdir. Güzellik duygusunu üreten, algılanan bir varlık olarak nesnedir. Örneğin, bir gün batımı algılandığında, zihinde oluşan görsel izlenim estetik ilgiyi uyandırır. Burada,

fiziksel nesne doğrudan önemli değildir. Estetik duyguya neden olan zihne çarpan gün batımı temsiline kendisidir. Güzelliği sergileyen şey deneyimlenen nesnedir (Zimmerman, 1963, s. 334).

Estetik deneyim, güzel ilan ettiğimiz nesnelere hakkında sahip olduğumuz ve özel beğeni yargılarımızın üzerine kurulabileceği deneyim türüdür. Kant'a göre estetik deneyim bir nesneyi gözlemlerken hissedilen zevk durumudur. Kant'ın estetik deneyim olarak adlandırılan deneyimi normal algısal deneyimden ilgisizlik kriteri açısından ayırdığı iyi bilinmektedir. Onun fikri, güzel olduğuna karar verdiğimiz bir nesneye ilişkin farkındalığımızın ve deneyimimizin, o nesneye yönelik hiçbir pratik ilgi duymamamızla karakterize olduğudur. Kant'a göre beğendiğimiz nesnenin varlığından endişe duymuyoruz ve güzel olduğuna karar verdiğimiz bir nesneye sahip olmak istediğimiz ölçüde, onunla ilgili estetik bir deneyim yaşamıyoruz (Kant, 2011, s. 48). Kant, nesneye farklı zamanlarda estetik açıdan bakabileceğimizi ve ona pratik bir ilgi duyabileceğimizi kabul eder. Bir nesneye duyduğumuz pratik ilginin çoğu zaman yalnızca o nesnenin bizim ya da başkalarının estetik deneyimlerine elverişli olması nedeniyle ortaya çıktığı genel olarak kabul edilmektedir. Kant'ın kastettiği yalnızca bir nesneye ilişkin estetik deneyimimizin haz verici doğasının o nesneye sahip olmamıza, ona sahip olmayı planlamamıza ve sonra onu elde etmeyi başarmamıza ya da o şeyle başka herhangi bir pratik ilişkiye bağlı olmadığıdır. Böyle bir ilginin nesnenin gerçek estetik deneyimini engellemesi muhtemeldir. Kant, güzellik nesnelere paradigması olarak sanat eserlerinden ziyade doğayı ve doğal nesnelere tercih etmektedir. Sanat en geniş anlamıyla insan tarafından yapılan her şey anlamına geldiğinden, yalnızca güzel sanat eserleri olarak adlandırdığımız ürünleri değil, aynı zamanda tüm zanaat ürünlerini de kapsar (Altuğ, 2016, 34-38). Algı nesnesine yönelik ilgisizlik, Kant'ın estetik deneyime dair temel nitelendirme olarak kabul edilir. Estetik deneyim, normal pratik kaygılarımızın dışında kendi kendine yeten bir deneyim lehine normal inanç ve arayışların askıya alınmasından ibarettir. Kant'ın estetik deneyim tanımlaması haz açısından yapılmıştır ve Kant'ın aklındaki haz, ilgisiz haz olarak adlandırılabilir olsa da gözlemcinin belli bir zamansal süreye sahip deneyimi sırasında gelişen bir dizi algının tutarlılığından kaynaklanan bir haz olarak da görülmelidir. *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nin açılış paragrafları beğeni yargılarının nasıl çıkarsız olabileceğini göstermeye ayrılmıştır. Kant bu tür yargıları estetik yargılar olarak adlandırır. Bunun nedeni bu tür yargılar haz duygularına dayanır. Ancak herhangi bir özne tarafından hissedilebilecek bir dizi haz türü vardır ve Kant'ın bazı hazların nasıl çıkarsız olabileceğini göstermek için bunları birbirinden ayırması gerekir. Kant'ın genel görüşü hazzın tanımlanamayacağı yönündedir ki bu da hazzın ne olduğunu söyleyemeyeceğimiz anlamına gelir. Kant, duyguları analiz edilemez nihai varlıklar olarak kabul eder ve onların ne olduğunu yalnızca onlara sahip olanlar bilebilir. Kant'a göre duygular somut deneyimlerimizin bütünüdür ve tek başlarına hissedilmezler ama her zaman ya algılara eşlik eden ya eylem için motivasyon ya eylemlerin sonuçları ya da başka bir durumun veya faaliyetin bağlantılarıdır (Zimmerman, 1963, s. 333-339).

Kant, bir duygunun yalnızca eylemlerimiz ve davranışlarımız arasındaki karşılıkları açısından tanımlanabileceğini veya belirlenebileceğini savunur. Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi* 'nde haz türlerinden bahsederken aslında haz verici deneyim türlerinden bahsetmektedir. Kant, hazzı üç bölüme ayırır: birincisi memnuniyettir. Memnuniyet, konu olduğunda hissedilen zevk. Kant, normal faaliyetlerimizin nihai olarak bu tür bir hazzın peşinde koşmakla motive olduğunu (Kant, 2011, s. 49) ve bu tür bir hazzı aramanın doğal eğilimimiz olduğunu savunur. Bu, onun ahlak tartışmalarında eğilim olarak adlandırdığı ve yalnızca gerçek ahlaki seçimle kesintiye uğradığını iddia ettiği şeydir. Anlık bir hazdan vazgeçmemize yol açabilecek pragmatik hesaplamalar yalnızca daha sonraki bir zamanda haz alma şansımızı artırmaya hizmet eder. İkincisi iyiden haz almaktır. İyiden haz almak, normal hazlardan farklıdır çünkü bu hazzın sahip olmak için kavramsallaştırma gereklidir (Kant, 2011, s.46). Belirli bir şeyin iyi olduğunu bilmek ve dolayısıyla o şeyin iyi olmasından haz almak için öncelikle onun ne tür bir şey olduğunu bilmemiz gerekir. İyiden haz almak yalnızca bir şeyin böyle olduğunun, yani olması gerektiği ya da olmasını istediği gibi olduğunun, kısacası iyi olduğunun farkında olan özneye tahakkuk eder (Kant, 2011, s.46). Kant'a göre insan iyi olanı arar ve ancak iyi olanda ereğine ulaşır. Üçüncüsü bir amaca ulaşmaktır. Kant, bir amacın gerçekleştirilmesinin, bir arzunun yerine getirilmesinin

doğası gereği haz verici olduğuna işaret eder. Bunun böyle olduğunu kanıtlamak için hiçbir argüman sunmaz. Neden böyle olması gerektiğini de açıklamaya çalışmaz. Daha ziyade, amaçlılık ve haz arasındaki içsel bağlantı, insanın doğası hakkındaki en temel gerçeklerden biri olarak kabul edilir ve bu nedenle *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nin temelini oluşturur (Zimmerman, 1963, s. 333-343).

Amaç kavramının kendisi zamansal bir boyuta işaret eder. Kant hazzın mahiyetini soruşturduğu gibi hoşnutsuzluğun mahiyetini soruşturmaz. İyinin hazzının hissedildiği çoğu durumda ister gerçekleşmiş bir amaç olsun ister böyle bir amacın gerçekleşmesine yol açan faaliyet olsun, insanın hoşnut olduğu ve haz aldığı bir durum meydana gelmiş olur. Burada failin başka bir amacına hizmet etse dahi, aynı failin hazzına giden bir araç olarak iyi olacaktır. Ancak Kant'ın ısrarla üzerinde durduğu şey, amaç ister dolaylı ister dolaysız olarak iyi olsun, amaca ulaşılmasından duyulan hazzın (yiyip içme gibi bedensel) hazlarla karıştırılmaması gerektiğidir. Bir amaca ulaşmanın verdiği haz, bir şeyin olduğu ya da olmak üzere olduğu, failin amacına ulaştığı ya da ulaşma sürecinde olduğu bilincinden kaynaklanır (Kant, 2011, s.57-60).

Güzelden alınan haz ya da estetik haz, özne belli bir tür nesneyi belli bir şekilde kavradığında hissedilen hazdır. Estetik hazda gözlemci açısından salt duyumdan daha fazlası gereklidir. Estetik haz ile salt haz arasında oldukça büyük farklılıklar mevcuttur. Çünkü estetik deneyim söz konusu olduğunda özne bakma ve yargılama sürecine aktif olarak katılırken, haz duygusunda yalnızca pasiftir, duyumları alır ve bunlardan haz duyar. Estetik haz ile iyiden haz alma arasındaki fark daha karmaşıktır. Kant, her birinin altında yatan zihinsel faaliyete ilişkin açıklamalarda bulunmaktadır. Filozofun düşüncesinde göze çarpan bir nokta vardır ki bu da zihnin dünyayı kavrayışında aktif olduğu ve kendisine verilenleri almakla yetinmediği iddiasıdır. Kant idrake dahil olan zihinsel süreçleri araştırırken, duyum, hayal gücü ve yargı yetisini anlama faaliyeti olarak ele alır. Çünkü bunlar amaçlıdır, her birinin fenomenal dünyanın idrakine katkıda bulunmak için uygun bir amacı vardır. Kant hem biliş hem de estetik deneyimde üretici hayal gücü yeteneğinin, duyumda verilen ayrı nitelikleri birleşik bir imge halinde sentezlemek için kullanıldığını iddia eder. Duyum, yalnızca dış dünyadan etkilenmektedir ve özne açısından pasif bir olaydır. Yani duyumlar dünyaya dair bir şeyler algıladığında, bu öznenin bağımsız olarak gerçekleşir. Mesela bir insanın üşümesi ya da ayağının burkulması öznenin aktif olduğu bir durum değil, pasif olarak maruz kaldığı bir durumdur. Duyumun, herhangi bir türde algı ve deneyim olabilmesi için, öznenin duyusal çoklukları ve ayrı nitelikleri birleşik bir imge halinde sentezlemesi gerekir. Kant hem idrake sunulan hem de estetik deneyime katkıda bulunan bu imgesel faaliyeti üretici imgelem olarak adlandırır. Düşünür, yaratıcı imgelemi geçmiş deneyimlerdeki nitelikleri ampirik çağrışım yasalarına göre hatırlayan ve yeniden üreten imgelemden ayırır. Kant, yaratıcı imgelimi geçmiş yaşantılardan tevarüs eden nitelikleri nesnel ampirik alanda bulunmayan şeylerin imgeleri halinde yeniden birleştiren 'düşsel imgelem'den de ayırır (Zimmerman, 1963, s. 333-343).

Kant, *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'nde estetik deneyimde hayal gücünün serbestçe oynamasına izin verildiğini söyler (Kant, 2011, s. 16, 40, 72) Başka bir noktada bilişte hayal gücünün anlayışa hizmet ettiğini, estetik deneyimi oluşturan yansıtıcı yargılamada ise anlayışın hayal gücüne hizmet ettiğini belirtir (Kant, 2011, s.88). Her iki yeti de yargıda bulunmak için gereklidir. Her iki yeti estetik deneyime dahildir ve öznenin yargılama faaliyetini meydana getirirler. Kant için yargılama her zaman duyum ile kavramsallaştırma arasında aracılık eden bir faaliyettir. Bu tür bir yargılama tikelin, yani duyumda verilenin, bir tümelin, yani kavram olan genel kuralın altına yerleştirilmesiyle ilgilidir. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde Kant yalnızca tikelin genelin bir örneği olarak nasıl tanınabileceği sorununu ele almıştır (Kant, 1993, A132, B171).

Kant'ın belirli haz türleri ile çeşitli zihinsel süreçler ve faaliyetler arasında kurduğu ilişki maddi ve biçimsel algısal nitelikler olarak adlandırılan ayrımdır. Maddi nitelikler, basitçe duyumla verilen ve öznenin hayal gücüne gerek kalmadan kavranan niteliklerdir. Renkleri, sesleri, kokuları, tatları ve bazı dokunsal izlenimleri içerirler. Öte yandan biçimsel nitelikler aynı şekilde basitçe verili değildir. Bunlar daha ziyade, duyumda verilen bu maddi niteliklerin uzamsal

ve zamansal konumları arasında ortaya çıkan ilişkiyel niteliklerdir. Kant'ın açıklamasına göre, bu tür uzamsal ve zamansal nitelikler yalnızca zihin duyumun ayrık maddi niteliklerini aktif bir şekilde birbirleriyle ilişkilendirdiği için deneyimimizin bir parçasıdır. Öznenin yapması gereken şey, bu noktaları art arda idrak etmek ve her birini kendisinden hemen önce idrak edilenle ilişkilendirmektir (Kant, 1993, A167, B209, A201, B264). Bu, imgesel bir faaliyet gerektirir, çünkü çizgi tek seferde algılanmaz. Bu, aynı anda zihinde daha fazlasını tutmak anlamına gelir. İster görünür nesnelere ister melodiler gibi işitilen nesnelere olsun, desenleri ve tasarımları oluşturan çizgiler gibi biçimsel niteliklerdir. Elbette, maddi nitelikler olmasaydı biçimsel nitelikler de olamazdı. Fenomenal idrak nesnelere her iki türü de içerir. Ancak Kant'a göre estetik bir deneyim oluşturabilecek olan, daha basitçe nesnenin biçimi olarak adlandırılan biçimsel niteliklerin algılanmasıdır. Bu tür bir algılama her zaman gözenekli bir süreçtir, çünkü temel aldığı nitelikler gözlemciye zaman içinde sırayla verilir ve hayal gücü onları alındıkça birbirine bağlar (Neville, 1974, 197-198).

Estetik deneyimde nesnenin sürekli bir keşfi söz konusudur. Çünkü çok büyük bir basitliğe sahip bir nesne olmadığı sürece, biçimsel nitelikleri izleyici için neredeyse tükenmez olacaktır. Kant'ın estetik deneyim tanımlamasıyla ilgili bir tartışma için daha da önemli olan, hayal gücü giderek daha fazla özelliği bütünsel bir resme dahil etmeye çalıştığından, deneyimin önceki adımlarından beslenir (Kant, 1993, A170, B212). Özne yansıtıcı yargılama ile meşgul olduğundan, bütünü özümsemeye ve ilgili biçimsel nitelikler kompleksinin bütününe dair bir model keşfetmeye çalıştığından, duyuşal çokluğu özümseyen her bir parçasının daha kapsamlı bir modele dahil edilmesi gerekir. Çünkü göz nesne üzerinde oynadıkça sürekli olarak yeni biçimsel nitelikler keşfedilmektedir. Böylece deneyim bir tutarlılık kazanır. Her bir biçimsel nitelik, daha büyük biçimsel düzenlemenin yalnızca bir unsuru haline gelir; her bir kavrayış, tüm tasarımın daha büyük deneyiminin yalnızca bir unsuru haline gelir. Kant tüm deneyimin bir his ya da bütüne bir desenle yaklaşma duygusu tarafından kaplandığını iddia eder (Kant, 2011, s. 29). Anlama yetisinin bu şekilde dolaylı olarak işin içine girdiği varsayılır. Anlama yetisi estetik deneyimde bizzat kullanılmaz. Ancak böyle bir yetenekten tamamen yoksun olan özne, nesnenin biçiminin henüz kavramsallaştırılmamış olsa da kavramsallaştırılabileceği hissine sahip olamaz. Dolayısıyla söz konusu duygu, kişinin zihinsel ve algısal yeteneklerini kullanırken duyduğu memnuniyetin yanı sıra bu yeteneklerin ve dünyadaki nesnelere karşılıklı olarak birbirlerine uygunluğunun takdir edilmesidir. Kant'ın *Yargı Yetisinin Eleştirisi*'ndeki açıklamalarının büyük bir kısmı, böyle bir deneyimin nasıl ortaya çıktığını ya da böyle bir deneyimin nasıl mümkün olduğunu açıklamaya yönelik bir girişimdir. Yetilerin uyumu ve algısal yeteneklerimiz ile dünyanın birbirine uygunluğundan bahsetmek bu amaca hizmet eder (Neville, 1974, s. 199-202).

Kant, bilişin doğası gereği zevkli bir iş olduğunu kabul eder, çünkü bu bir tür problem çözmedir ve kendisi de amaçsal bir faaliyettir. Düşünür bilişi, normalde dünya ile ilgilenmeye yönelik bir adım olarak tasarlanan pratik bir faaliyet olarak görür. Dolayısıyla kavramsallaştırma her zaman bir anlamda ilgilidir. Dünyamızı kendi rahatımızı ve refahımızı artırmak için değiştirebileceğimiz şekilde kavramamızı sağlar. Estetik deneyim, öznenin bilişte olduğu gibi nesneyi yargılamakla aktif olarak meşgul olması bakımından farklılık gösterir, ancak amaç nesneyi kullanışlı hale getirecek şekilde kavramsallaştırmak değil, yalnızca resmin bütünü sentezlemenin yaratıcı faaliyetinden zevk almak ve bütünü birleştiriyor gibi görünen ancak hemen açık olmayan bir örüntü keşfetmeye çalışmaktır. Bu bir tür oyundur, çünkü muhtemelen gözlemci fenomenal nesneyi zaten bir ağaç, bir resim ya da hatta bir ağaç resmi olarak tanımlamıştır. Ancak bu tür bir tanımlama bilişeldir ve pratik çıkarılara hizmet eder. Kişi bir ağaç olduğunu bildiğinde, ona karşı nasıl davranacağını da bilir: onu kesebilir, gölgesinde oturabilir ya da bir salıncak kurabilir. Onun bir resim olduğunu bildiğinde, ona karşı nasıl davranacağını da bilir. Onu asabilir, satabilir ya da müzeye bağışlayabilir. Böyle bir pratik ilgi, nispeten az sayıda özelliğini ve genellikle genel türden olanları, yani birçok veya tüm ağaçlara veya resimlere ait olanları tanımakla sağlanır. Burada ilgisizlik bir rol oynar, çünkü nesnenin tüm özel niteliklerinin uzun uzadıya düşünülmesi normalde hiçbir pratik çıkara hizmet etmez. Bu, kendi iyiliği için yapılan

bir faaliyettir; nesne böyle bir tefekküre uygunsa, doğası gereği hoş olabilecek bir faaliyettir (Neville, 1974, 199-201).

Kant, estetik deneyime uygun nesnelere örnek olarak süslü bir bahçeyi ve bir odadaki mobilyaların zevkli bir şekilde düzenlenmesini verir. (Kant, 2011, 27-28, 87-88). Bu örneklerde elde edilen biçimsel ilişkiler, kendileri de biliş nesnelere olan, pratik amaçları olabilecek nesnelere arasında bulunur. Ancak bunların düzenlenmesinde keşfedilen herhangi bir modelin kendisi herhangi bir pratik amaca hizmet etmeyecektir. Kant'a göre, estetik bir nesne oluşturan biçimsel niteliklerin en saf örneği, tasarımlar çerçeve veya duvar kağıtları için yapraklar veya arabeskerler gibi saf bir tasarımdır (Kant, 2011, s. 88-89). Burada temsil sorunu yoktur, kullanılabilirlik sorunu yoktur ve birbiriyle ilişkili birçok unsur vardır. Özne sürekli olarak orada olduğunu bildiği deseni bulmanın eşliğinde olduğunu hissederek; zevk, desenin keşfine yaklaştığının farkında yatar. Ancak örüntü gerçekten kavramsal olarak idrak edilirse, deneyim estetik bir zevkle değil, bilişle sonuçlanan bir deneyim olacaktır. Daireler, kareler ve diğer çok düzenli geometrik biçimler gibi çok basit biçimsel nesnelere algılanmasında olan budur. Hayal gücünün oyununa devam etmesini sağlayacak hiçbir şey kalmamıştır (Kant, 2011, s. 88-89). Ancak bilişin kendisi doğası gereği haz verici ise, Kant bunu estetik deneyimden nasıl ayırt edebilir? Daha özel olarak, eğer kavramsallaştırmaya doğru ilerlemenin verdiği bir tatmin olan çok benzer bir zevk söz konusuysa, fark nerede yatmaktadır? Buradaki cevap tam olarak açık değildir ve tamamen ikna edici olmayabilir, ancak Kant bize bazı ipuçları verir. Bunlardan ilki, estetik deneyimde kendi bilişsel yetilerimizin, yani hayal etme ve kavramsallaştırma yeteneğimizin daha fazla farkında olabileceğimiz ve bu farkındalıktan belli bir haz alabileceğimiz iddiasıdır (Kant, 2011, s. 83-84). Elbette zihinsel yetilerimizin ancak onları kullandığımız zaman farkına varırız. Dolayısıyla, bu yetenekleri kullanırken onlardan zevk alırız (Zimmerman, 1963, s. 333-343).

Nesneye olan ilgisizlik, estetik bir deneyime sahip olmamız için gerekli bir unsur olarak kalmaktadır. İlgisizlik kavramı Kant tarafından böyle bir deneyimin nasıl ortaya çıkabileceğini ve normal bilişsel algıdan nasıl farklı olabileceğini açıklamak için kullanılmaktadır. Ancak Kant'a göre deneyimin kendisi, belirli bir tür haz olarak, yani belirli bir süre boyunca zevkli bir şekilde bakmak ya da dinlemek olarak daha iyi karakterize edilir. Karakteristik duygu, bir şeyi iyi yapmaktan, hatta belki de bir sona yaklaşmaktan duyulan memnuniyettir. Ancak nesnede görülecek ya da duyulacak başka bir şey kalmaması anlamında etkinliği asla tamamlamaz. Tutarlılık, algılanan ayrı nitelikler arasında bulunur ve deneyim kümülatiftir, çünkü algı bütünü hedefler. Dahası, deneyimin kendisi de tutarlıdır çünkü tek bir nesnenin deneyimidir, her ne kadar bu nesne bir kerede değil de bir zaman dilimi boyunca algılanıyor olsa da. İlgisizlik yalnızca fenomenal nesnenin belirli yönlerini, yani onları kavrarken zevkli bir deneyim yaşamamızı sağlayacak yönlerini keşfetmenin bir ön koşuludur (Neville, 1974, 199-201).

Kant bir nesnenin kendi içinde düzen ve tasarım sergilediğini değil, nesnenin temsilinin düzen ve tasarım sergilediğini ileri sürer. Bu ayrım çok önemlidir ve Kant'ın sisteminin merkezi ilkesidir. Çünkü eğer dışsal bir nesnenin güzellik sergilediğini iddia etmiş olsaydı, estetik deneyimde zihne numenal dünyadan içeriklerin sunulduğu iddiasıyla çelişmiş olurdu. Hiçbir nesne güzel olamaz, yani noumenal özellikleri açığa çıkaramaz, çünkü bir nesne olarak bilinç tarafından belirlenmiştir ve artık saf, kendinde bir varlık olarak var değildir. Nesneleştirme bilinçli belirlenimin birincil modudur. Dolayısıyla, Kant'ın numenal varlıkların özelliklerini ileri sürebilmesinin tek yolu, onları bilinç tarafından belirlenmeden önce, yani fenomenolojik olarak, kavramsal olmayan görüşler olarak ele almaktır (Kant, 1993, 154-164). Eğer bunlar gerçekte var olan nesnel varlıklarsa, bilen zihin tarafından zorunlu olarak zaten değiştirilmişlerdir, türetilmiş fenomenal bir karakterle donatılmışlardır. Dolayısıyla Kant estetik nesnenin öznel bir varolan olduğunu ileri sürdüğünde, estetik deneyimin önemini azaltmaz, aksine onun anlamlı olduğundan emin olur. Çünkü estetik deneyim öznel olmasaydı, saf ve özgür bir deneyim olamazdı. Eğer böyle olmasaydı estetik deneyim, bilim dünyası ile özgürlük dünyası arasındaki uçurumu kapatmanın bir aracı olamazdı. Böyle bir durumun Kant'ı rahatsız edeceğini ve estetik teorisini göreceli, öznelci bir doktrine zorlayacağını düşünebiliriz. Oysa bu, onun bakış açısından,

estetik deneyimin iki dünyayı birleştiren boyut oluşunu güvence altına alan olumlu bir adımdır. Kant, vurguyu nesnellikten öznelliğe kaydırarak estetik deneyimin özgürlüğünü güvence altına almış ve felsefi önemini garanti etmiştir. Nesne onun yerine ikame edildiğinde, estetik tutum değişir. Bir kayıtsızlık tavrı, nesneyle hiçbir şekilde ilgilenmeyen, yalnızca nesnenin öznedeye yarattığı etkiyle ilgilenen bir zihin durumu haline gelir (Zimmerman, 1963, s. 335-336).

Eğer bir şeyin güzelliğiyle ilgileniliyorsa, zorunlu olarak o şeyin varlığıyla ilgilenilmiyor, yalnızca özneyi etkileme biçimiyle ilgileniliyordur. Onunla ilgili deneyim onun varlığına bağlı değildir, öyle ki eğer o şey var olmasaydı ve bir yanılısama olsaydı estetik niteliğine ilişkin yargı değişmezdi. Tek koşul etkilenme ve bir temsile sahip olmaktır. Bu temsilin harici bir nesneye ait olup olmadığı önemsizdir. Pratik ve ahlaki deneyimle ilgilidir ve bu yüzden pratik ve ahlakidirler. Zira bu kaygıdan kurtulmuş olsalardı potansiyel estetik deneyim haline gelirlerdi. Bir deneyim ancak bilinçli belirlenimden tamamen arınmışsa estetik bir deneyimdir. Bilinçli belirlenimden azade olmak en azından nesnel olmamak anlamına geldiğinden, estetik deneyim nesnel olamaz. Dahası, bilinçli belirlenimden özgür olmak, herhangi bir bilinçli amacın nesnesi olmamak anlamına geldiğinden, estetik deneyim kayıtsız deneyim olmalıdır. Kant bu gerçeği dile getirmiştir. Çünkü estetik deneyimin temel koşullarından biri, onu yaşayan kişinin sanki ilk kez görüyormuş gibi görmesi, yani içerikleri gündelik deneyimde sahip oldukları anlamları onlara yansıtmadan algılamasıdır. Basitçe söylemek gerekirse, kapının bir parçası haline gelmiş olan tüm anlamları bir kenara bırakıp onu sınıflandırılmamış yeni bir şey olarak algılayana kadar kapı estetik bir nesne değildir. Şeyler bir süre sonra işlevlerini ya da pratik önemlerini üstlenirler ve ne oldukları ne yaptıkları ya da yapmış oldukları ile eşitlenirler. Ancak kapı sadece odayı dünyaya kapatan bir şey değildir. Bu varoluşsal özelliğinin yanı sıra bir dokusu, bir deseni ve bir karakteri vardır. Ancak kapı, biriktirdiği bilinçli belirlenimler ağı içinde kaldığı sürece bunlar deneyimlenemeyecektir (Neville, 1974, 195-201). Onu estetik bir nesne olarak görmek için yeni gözlere ihtiyaç vardır. Onu açılacak ya da kapanacak bir şey olarak varoluşundan ayırmalı ve farkındalığın saf algısal bir biçimi olarak deneyimlemelidir. Kant'ın bunu söyleme biçimi, onun varlığına kayıtsız kalmamız gerektiğini söylemektir, çünkü varlığı onu bir kalıba sokmuş ve onu gerçekten görmemizi engellemiştir. Kapıyı ne sıklıkta kullandığımıza kıyasla ona ne sıklıkta bakıyoruz? Onu kullanmak bir anlamda onunla varolduğu şekliyle ilgilenmektir. Ona bakmak ise onunla görsel bir fenomen olarak ilgilenmektir. Onunla ilgili gündelik kaygımız varoluşsal bir kaygıdır, onunla ilgili estetik kaygımız ise fenomenolojik bir kaygıdır. (Altuğ, 2016, s.52-54)

İlgisizlik, estetik alandaki dikkatin nesnel yanından öznel yanına kaymasının bir sonucudur. Bu kayma, estetik deneyimin özgür, saf bir deneyim olması koşulunun gerektirdiği bir kaymadır, böylece deneyimlenen şey numenal dünyanın bozulmamış bir unsurudur. Estetik deneyimde ortaya çıkan duygu ya da tatmin açısından da benzer bir mantık söz konusudur. (Zimmerman, 1963, s. 335). Böylesine eşsiz bir estetik duygunun varlığı Kant'ın ikinci a priori çıkarımıdır. Bu başka hiçbir duyguya ya da tatmine benzemez. Kant bunu pratik ya da iştahsal duygu ve ahlaki duygu ile karşılaştırır. İlkine haz, ikincisine ise saygı ya da onay adını verir. Estetik duyguyu ise basitçe haz olarak adlandırır. Önemli olan bunun niteliği ve diğer tatminlerden nasıl farklılaştığıdır. Saygın olan ya da ahlaki açıdan tatmin edici olan şey, rasyonel bir ihtiyacı, yani geçerliliği evrenselleştirilmiş bir maksimin tutarlılığını karşıladığı için saygındır. Hoşa giden ya da estetik açıdan tatmin edici olan şey hoşa gider çünkü rasyonel bir ihtiyacı karşılar ama hayvani bir unsuru, yani hayal gücünün birleştirdiği ama görme organından kaynaklanan bir temsilin düzenini ve tasarlanmamış yasallığını gerektirir. Bu durumda rasyonel ihtiyaç düzen ve tasarım içindir ve hayvani temeli duygu organının oynadığı rolde yatmaktadır (Altuğ, 2016, 60-64).

Ahlaki duygu tamamen entelektüel bir sürece, iştahsal duygu tamamen hayvani bir sürece, estetik duygu ise eşlik eden hayvani bir süreç olmaksızın imkânsız olan entelektüel bir sürece bağlıdır. Kant'ın saf bir biçimci olduğu sık sık iddia edilmiştir ve göreceğimiz gibi, bir dereceye kadar öyledir, ancak estetik deneyimde bedensel, duyusal bir unsurun gerekliliği konusundaki ısrarı, en azından onun biçimciliğinin ampirik gerçekler pahasına ileri sürülmediğini gösterir. O halde estetik haz ne iştahsal bir tatmin ne de ahlaki bir saygınlık ya da saygıdır. Bu ikisi arasında

bir yerde durur. Bir duygu olarak ne tamamen hayvani ne de entelektüeldir, yani acıkınca yemek yemek gibi bir doygunluk ya da ahlaki bir iddianın mükemmel tutarlılığını görmek gibi bir huşu ya da ahlaki olmayan bir benzerini vermek gerekirse, zor bir matematik probleminin cevabının neredeyse sihirli bir şekilde verildiğini görmek gibi bir şey değildir. (Neville, 1974, 194-201). İlkinde olduğu gibi hayvani tepkiler içermesine rağmen ikincisinin unsurlarına sahiptir. Daha da önemlisi, kendine has özelliğinin estetik deneyimin saf deneyim olması gerekliliğinin bir sonucu olmasıdır. Çünkü ancak böyle bir orta yol hissi, varoluşsal nesne için orada olma gerekliliğini karşılayabilir. İştahsal bir tatmin, nesnenin varlığına bağlıdır. Bu durum, evrensel olarak mümkün olanın davranış biçimi olmasını gerektirir. Eğer ahlaki bir hakikat fiili varoluşla ilgili olmasaydı, ahlaki bir değeri olmazdı. Ahlaki yargıların gerekliliği, tüm insanların bu yargıya inanması gerektiğine değil, evrenselleştirilmiş biçimiyle tutarlı olduğu için kişinin bu yargıya göre hareket etmesi gerektiğine işaret eder. Ancak estetik bir tatmin, ne hayvani bir ihtiyacın karşılanması sonucu ne de tutarlılığın kavranması ve tutarlı ifadenin fiili davranışta gerçekleşme olasılığı olduğundan varoluşla ilgili değildir. İştahsal ve ahlaki tatminler nesnelere ya da maksimin varoluşsal gerçekleşmesine yönelik bir ilgiye dayanırken, estetik tatmin kayıtsızdır (Altuğ, 2016, s. 38-44).

Estetik tatmin, imgesel temsil ile anlayış arasındaki tasarlanmamış uyumun, yani birincisinin ikincisinin standartlarına uygun olarak kendi içinde düzenlenmiş ve tasarlanmış olduğunun bilincidir. Bu tatmin, kesinlikle dışsal bir varoluşa bağlı olmayan içsel bir uyumun sonucudur. Zira, diyelim ki bir dağ gibi bir doğa olayı karşısında hissedilen estetik duygunun, açken bir akşam yemeğiyle karşılaşıldığında hissedilen duygu ya da etik bir kararın doğruluğuna ikna olduğunda hissedilen duygu olmadığı açıktır. Her ne kadar duyguları söze dökmek oldukça zor olsa da hele ki bu kadar incelikli biçimde farklı duygular söz konusu olduğunda, ilkindeki saf bedensel sürece (iştahsal duygu), ikincisindeki saf rasyonel sürece (ahlaki duygu) ve estetik durumdaki rasyonel ama bedensel olarak koşullanmış duyguya dikkat çekerek aradaki farka en azından kabaca yaklaşılabılır. Hem analitik hem de şiirsel olarak daha kesin olunabilir, ancak bu Kantçı ayrımlar, başka hiçbir şey olmasa bile, içinde farklılığı ve bunların tam olarak nelerden oluştuğunu belirtmenin bir yolunu bulabileceğimiz bir kelime dağarcığı yaratır (Neville, 1974, 194-201). Kant'ın yaptığı üçüncü çıkarım, yani estetik deneyimin üçüncü a priori unsuru, estetik yargının kavramsal bir yargı olmadığıdır. Anlayış, kavram üretme gücünü içermez ya da ön varsaymaz. Açık ki saf deneyim talebi, estetik yargıda anlayışın işlev görme olasılığını dışlar. Eğer işlev görseydi, yani imgesel olarak birleştirilmiş temsilin üzerine bir kavram yerleştirseydi, deneyime saf olmayan bir unsur eklemiş olurdu. Basitçe, deneyime ne ise o olma özgürlüğünü tanımak yerine, bilişsel amaçlarına göre çokluğu düzenleyecek ya da birleştirecektir. Estetik yargı bu nedenle kavramsızdır ya da daha az biçimsel olarak entelektüel bir yargı değildir. Bir kişi bir nesnenin güzelliğini yüklediğinde, nesnenin anlayışın kavramsal bir belirlenimine girdiğini ileri sürmez, nesnenin saf deneyimine eşlik eden dolaysız hissedilen eşsiz bir estetik tatmin olduğunu ileri sürer. Bu Kant'ın dördüncü çıkarımıdır ve tüm güzellik deneyimlerinin estetik duyguyu önceden varsaydığı gerçeğinden ve güzelliğin herhangi bir kavramsal belirlenimden değil, estetik duygunun ortaya çıkışından ibaret olduğu gerçeğinden kaynaklanır. Dahası, bir kişi bir nesneye güzellik yüklediğinde, her insan öznenin nesneyi özgürce deneyimlemesi halinde hemen hissedilen bir estetik tatmin yaşayacağını iddia etmiş olur. Yargı öncelikle öznenin estetik duygusuna atıfta bulunur, ancak aynı zamanda durumun evrensel niteliğine, yani estetik duygunun nesneyi deneyimleyen herkeste ortaya çıkacak bir etki olduğuna da atıfta bulunur. Estetik duygu, kişinin onu hissettiği ölçüde ona aittir, ancak bu duyguyla sonuçlanan içindeki süreç benzersiz ya da özel değil, tekrarlanabilir, evrensel bir bilinç süreci olduğu ölçüde evrenselidir. Normalde bir bilinçli durum için bunun özneye ait olduğunu söylemek, onun ortaya çıkış koşullarının başka hiçbir bilinçte tekrarlanamayacağını ima etmektir. Elbette bu aynı zamanda, bu tür duyguların yalnızca tek bir benzersiz yaşamı olduğundan, duygunun ilke olarak ikinci kez ortaya çıkamayacağı anlamına da gelir (Altuğ, 2016, 60-64).

Kant'a göre birisi bu güzeldir derse bizi yargısına ortak eder. Mesela bir kimsenin hava yağmurlu dediğini düşünelim. Şimdi bu iddianın anlamı "bulunduğun kapalı ortamdaki açık

havaya çıktığında ıslanmaya başlayacaksınız” olacaktır. Ama aynı zamanda “bu bölgedeki herkes dışarı çıktığında ıslanacaktır” anlamına da gelir. Kant, bu duruma yargıya katılma adını verir. Böyle bir beyan tartışmasız kalacaktır. Çünkü varlığı kişisel eğilimden bağımsız olan bir faktörün sonucu olan hislerin tek bir kişiyle sınırlı olmayan dışsal bir gerçekliğe gönderme yapar. Kant’ın estetik yargıların evrenselliği anlayışını örnekleyen yukardaki “yağmur” olayı, bu tür yargıların dayandığı duygunun, kişisel mahiyeti kadar evrensel bir boyutunun da olduğunu gösterir. Bir kimsenin hayal gücü ile anlayışının uyum içinde olması, bu uyumun o kişi ile sınırlı olduğu anlamına gelmez. Çünkü herkes eşdeğer zihinlere sahiptir. Kantçı zihin evrensel bir zihindir. Bu zihin şu ya da bu bedende bireyselleşen ve farklı bedenlerde meydana gelseler bile işleyişleri tekrarlanabilir ve yinelenen bir şekilde dengelenmiş bir makinedir (Altuğ, 2016, s.47-79).

Kant’a göre kişi güzelliği yüklediğinde, imgesel temsilin düzeni ile anlama yetisinin düzeni arasındaki uyum ortaya çıkar. Nesne deneyimlendiğinde estetik haz duygusu belirir. Kişinin hissettiği şey, herkesin hissedebileceği bir ortak zihinden alınan paydır. Dolayısıyla kişinin hissettiği şey, bireysel değil, kamusaldır. Bu koşullu bir yargıdır. Kişi bir nesneyi özgürce deneyimlemişse, kişi bu durumda estetik haz duymuştur. Kant bunun nesnel evrensel geçerliliğin aksine öznel evrensel geçerliliğe sahip olduğunu söyler (Kant, 2011, s.44). Buradaki karşıtlık, nedenlere (kavramlara) dayanan bir yargı ile duygulara dayanan bir yargı arasındadır. İlki, duygu zorunlu olarak evrensel olduğunda geçerlidir. Kant için zorunlu olarak evrensel olan tek neden türü a priori nedenler ya da kavramlardır. Zorunlu olarak evrensel olan tek duygu türü, kişisel arzulara değil, nesnel zihin durumlarına dayanan duygulardır. Bu sonuncular ahlaki ya da estetik duygular olabilir, ancak ahlaki bir duygu eyleme taşıyan bir akla dayandığından, geriye doğal zihinsel yetilere dayanan estetik duygular kalır. Bu nedenle, duygular evrenselidir. Kant’ın genel kabulü, eğer insan özgür bir deneyime sahipse, onu güzel olarak hissedecektir şeklinde bir önerme olurdu. (Altuğ, 2016, s.47-74).

Kant, estetik yargılarımızın sadece nesnel bir özelliğe atıfta bulunmaları anlamında nesnel olmadıklarını vurgular. Düşünür, sanat nesnesinin normal bir öznedeki belirli duyguları üretme gücüne atıfta bulunmaları anlamında nesnel olduklarını da ifade eder. Estetik yargı, sıradan bir bilişsel yargıyla aynı şey değildir. Bunlar basitçe deneyimsel alanımızdaki varlıkları ve bu varlıkların sergilediği özellikleri kaydeder. Estetik yargı basitçe deneyimde önceden orada olanı kaydetmez, orada olan ile orada olanı deneyimleyen özne arasındaki etkileşimde meydana geleni kaydeder. Referans öznenin duygularıdır, böylece deneyimin nesnel kutbu değil öznel kutbu vurgulanır. Elbette, bir anlamda, sıradan bilişsel yargı da etkileşimde meydana gelenleri kaydeder, ancak bu yalnızca ikincil olarak gerçekleşir. “Dışarda yağmur var” denildiğinde doğrudan havanın yağmurlu olduğunu ve dolaylı olarak da yağmurun deneyimlendiği kastedilir. Ancak “ne güzel yağmur yağıyor” denildiğinde, doğrudan yağmurun güzel olarak deneyimlendiğini ve dolaylı olarak yağmurun güzel olduğu kastedilmektedir. (Kant, 2011,74-85).

Estetik yargılarda, bilişsel yargıda ima edilmeyen, alanın öznel kutbuna yönelik şüphe götürmez gizli bir referans vardır. Kant’ın varmak istediği nokta da budur. Estetik yargılarda sıradan türden nesneye gönderme yapan ifadeler kullanmayız. Estetik yargılar evrensel ve zorunlu eyleme değil, yalnızca evrensel ve zorunlu tasdiğe atıfta bulunmaları bakımından ahlaki yargılardan farklıdır. “Adam öldürmek kötüdür,” denildiğinde, “hiç kimse öldürülmemelidir” ve “herkes yaşamalıdır” demek istenmektedir. Ancak “güzel bir akşamüstü” denildiğinde, yalnızca “akşamüstünü” özgürce deneyimleyen herkesin bu yargıyı onaylaması gerektiğini ve eylem açısından hiçbir şeyin ima edilmediğini kasteder. Daha açık bir ifadeyle, ahlaki yargılar çoğunlukla davranışsal, pratik ya da bu anlamda yaşamın nesnel yönüyle ilgiliyken, estetik yargılar duygusal, hissedilen ya da bu anlamda yaşamın öznel yönüyle ilgilidir. Estetik deneyim eylemle sonuçlanmaya değil, duygu durumları üretmeye yöneliktir. Güzel bir nesnenin eylem üretmesi ihtimal dışı değildir, ancak amacının böyle bir eylem üretmek olduğu ihtimal dışıdır. Her ahlaki yargı bir anlamda propagandacıdır, her estetik yargı ise tarafsızdır (Kant, 2011, s. 40-41-42-43).

Kant'ın güzelin evrensel olduğuna dair inancı vardır. Düşünürü göre estetik yargı herhangi bir gerekçeye ihtiyaç duymaz. Bu noktada güzellik kaçınılmaz olarak deneyimsel ve tekil bir nitelik arz eder.

Birini güzellik alemine sokmak için başka ne yapılabilirse yapılsın, nihayetinde tüm konuşmalar sona ermeli ve estetik bir duygu doğacaksa güzelliğin doğrudan hissedilen kavranışı gerçekleşmelidir. (Kant, 2011, s.53-54).

Eğer bir insan ilk etapta bir binayı, bir manzarayı ya da bir şiiri güzel bulmuyorsa, onu öven yüzlerce ses onun içsel mutabakatını zorlamayacaktır. Güzellik nihai olarak hissedilir ve onunla ilgili hiçbir akıl yürütme doğrudan temasla aynı hissi veremez. Betimleme yoluyla bilgi yoktur, yalnızca tanıma yoluyla bilgi vardır. Dahası, tüm estetik yargılar bunu ifade eder. Çünkü estetik bir yargının anlamı, daha önce de gördüğümüz gibi, bir eğer öyleyse ifadesidir (Kant, 2011, s. 40-41-42-43).

SONUÇ

Kant, insan hayatının ve felsefe araştırmalarının iki ayrı alanını, doğa ve akıl dünyasını, insanın varlık bütünlüğünde bir araya getirmeyi amaçlamıştır. *Saf Aklın Eleştirisi* ve *Pratik Aklın Eleştirisi*'den çıkan sonuca göre insan iki ayrı dünyaya aittir. Bir defa tamamen duyular dünyasına, bir defa da akıl dünyasına aittir. Duyular dünyasının ilkelerini teorik aklın ilkeleri olarak, doğa metafiziğinde, amaçlar ülkesinin ilkelerini de ahlak metafiziğinde bulmaktadır. Kant, üstündeki yıldızlı gök ile içindeki ahlak yasasını nasıl birleştirebilir? Doğayı sonsuza kadar uzayan zaman mekân ilişkisi içinde, yasalı ve teorik bir şekilde kavrayan akıl ile yapmalısın buyruğunu kendine şiar edinen ve kendine bir ahlak yasası koyan akıl bir ve aynı akıldır. Akıl aynı olmasına rağmen kavradığı dünyalar başka başkadır. Birisi doğayı, zorunluluğu, yasayı, nedenselliği kavrarırken, öbürü ahlaki yani özgürlüğü kavramaktadır. Doğada sadece doğa yasalarının nedenselliği yürürlükte ve doğa uçsuz bucaksız bir mekanizmadır. Doğa yasaları sadece doğada değil, doğanın bir parçası olan insanda da hakimdir ve insan da determinizmin sınırlamasına tabidir. Oysa insanın ahlak dünyasında yani amaçlar ülkesinde özgürlük hakimdir. İnsandaki amaçlar ülkesini yapmalısın buyruğu yönetmektedir. Kant, aralarında uçurum olan bu iki dünya arasına bir köprü kurmak amacıyla estetik alanı inşa etmeye çalışır. Kant'ın estetik teorisi bir nesne teorisi değil, bir temsil metafiziğidir. Buna bağlı olarak da estetik deneyim bir tefekkür sürecidir. Kant, nitelik, nicelik, ilişki ve kiplik kategorileri üzerine estetik teorisini inşa eder. Estetik duygu, herhangi bir arzu, kişisel ilgi veya irade meselesinden bağımsızdır. Kant'ın estetik deneyiminde hayal gücü önemli bir kavramdır. Hayal gücü ilk anda, güzelliği ayırt etmemizi sağlayan önemli bir yetidir. Estetik deneyim özeldir ve tamamen tefekküre dayalı bir haz hissi yaratır. Dolayısıyla ne bilişsel ne de mantıksaldır. Estetik yargı, yalnızca hoşla gittiği ya da duyulara hoş geldiği için haz veren şeylerden ayrı olarak ele alınmalıdır. Estetik haz eğilim ya da arzunun ya da akıl söz konusu olduğunda iradenin tatminidir. Akıl bir şeyin faydalı olduğuna karar verebilir ve bu durumda o faydaya hizmet edecek olan araçları hoş bulabilir. Kant, "bir şey için iyidir" ya da "bir amaca uygundur" ile "kendi içinde iyi" arasında bir ayrım yapar. Hoşla giden her zaman iyi olmayabilir başka bir deyişle, hoşla gitmeyen sonuçlar doğurabilir. Kant'a göre, "hoşla giden her zaman iyi olmayabilir. Düşünür mutluluğu bir yaşam rehberi olarak kabul etmez. Çünkü gerek ahlakın temeli olarak mutluluğu gören anlayışa gerekse bilginin nihai noktası olarak mutluluğa yani Platoncu felsefeye itibar etmez. Kant 'a göre ahlak içsel bir yasalılıkla ve ödeve dayanılarak kurulabilir. Mutluluk epistemolojik ve ahlaki bir inşada temel olamaz. "Mutluluk, tüm zevkleriyle birlikte koşulsuz iyi olmaktan çok uzaktır." Kant'ın estetik deneyiminde bir diğer önemli kavram ise öznel evrensellik kavramıdır. Öznel evrensellik, beğeni yargısının öznel yönünü, yani uyandırdığı haz duygusunu ve bir şeyin güzel olduğunu algıladığımız nesnel yönünü tanımlar. Kant, bir şeye ben bunu beğendim, demek yerine bu güzeldir yargısının mekanda bulunan diğer insanları da o yargıya ortak etme olarak telakki eder. Yani beğenin öznel yönünü bir önerme haline getirerek o nesneyle irtibat kuran bütün insanların katılacağı veya katılmayacağı evrensel bir yargı haline dönüştürür. Kant nesneyi sevdiğini

söylemiyor, ki bu öznel bir ifade olurdu. Bunun yerine, nesnel olarak "Bu güzeldir" demektir. Beğeni kişiseldir; bir tat ya da bir renk algılayan için öznel olarak kabul edilebilirken bir başkası için kabul edilemezdir. Ancak, bir nesneye kendi içinde güzel demek, başkalarından da benzer bir tepki talep etmek demektir. Kant estetiğinde bir diğer önemli kavram amaçsız amaçlılıktır. Bu kavram güzel bir nesnenin parçalarının birbirleriyle ilişki kurarak tasarım üretme yollarını inceler. Bu, "Benzer şekilde, güzel bir nesne parçalarının toplamından daha fazlasıdır" ifadesine yol açar. Kant, her ne kadar kişisel beğeniler farklılık gösteriyor gibi olsa da güzel üzerinde anlaşabileceğimizi ve güzelin evrensel bir kabulünün olabileceğini iddia eder.

Etik Beyan

"Kant'ta Estetik Deneyim" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesi'nin (Committee on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirlemiş olduğu kurallardan oluşturulmuş olan Anasay Dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Mali Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that there is no conflict of interest.

Financial Support: The author declares that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Altuğ, T. (2016). *Kant Estetiği*. İstanbul, 3. Baskı, Payel Yayınları.

Heimsoeth, H. (2012). *Kant'ın Felsefesi*. Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Ankara, 5. Baskı, Doğubatı Yayınları.

Internet Encyclopedia of Philosophy, Kant, Erişim Tarihi, 21.01.2024 <https://iep.utm.edu/kantaest>.

Jimenez, M. (2023). *Estetik Nedir?* Çev. Aytekin Karaçoban, İstanbul, Ketebe Yayınları.

Kant, I. (1993). *Arı Usun Eleştirisi*. Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları.

Kant, I. (2002). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Çev. İoanna Kuçuradi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kant, I. (2009). *Pratik Aklın Eleştirisi*. Çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Kant, I. (2011). *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul, İdea Yayınları.

Kneller, J. (1986). Kant's Concept of Beauty. *History of Philosophy Quarterly*, Vol. 3, No. 3 (Jul., 1986), pp. 311-324, Erişim Tarihi: <https://www.jstor.org/stable/27743776>.

Kula, O. B. (2008). *Kant Estetiği ve Yazım Kuramı*, İstanbul, Doruk Yayınları.

Neville, M.R. (1974). Kant's Characterization of Aesthetic Experience. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 33, No. 2 (Winter, 1974), pp. 193-202. Erişim Tarihi: 01.09.2023. <https://doi.org/10.2307/429087> . <https://www.jstor.org/stable/429087>.

Tunalı, İ. (2002). *Estetik*. İstanbul, Remzi Kitabevi.

Wood, A.W. (2020). *Kant*. Çev. Aliye Kovanlıkaya, Ankara, Alfa Yayınları.

Zimmerman, R. L. (1963). Kant: The Aesthetic Judgment. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 21, No. 3 (Spring, 1963) Erişim Tarihi: <https://www.jstor.org/stable/427443>.